

characterized. The profессиogram of an engineer-teacher, his major operations and functions, the success of which depends on subject-subject interaction of the participants in the educational process are considered.

In studies were used the following methods: theoretical and empirical analysis, synthesis, comparison, generalization – to explore scientific sources, materials of theoretical research, regulatory and legal framework in order to learn from the experience of vocational education, the concepts of professional education, improvement and further analysis of the studied phenomena; content analysis, abstraction – to clarify and specify conceptual and categorical apparatus on the formation of future engineers, teachers' willingness to subject-subject interaction.

The main features of the professional activity of an engineer-teacher are compared to such of the teachers of middle and high school, namely: it is close to real conditions of production; teacher's communication is more specific and practical; it has professional character, different direct professional orientation, objectivity, interest and so on. In such circumstances, public demand for a professional future engineer-teacher, his willingness to subject-subject interaction becomes obvious.

It is emphasized that the system of vocational education today sets requirements to the modern engineers-teachers that should master not only specialized training and be highly competitive specialists in high-tech industries, capable of practical application of acquired knowledge and skills in their professional activities, but also be able to apply subject-subject interaction in the future educational activities, because development of personal sphere of the future specialist takes place under the influence of not only educational process but also subject-subject interaction between them and teachers.

A promising area of study is considered to be the selection of methods of teaching students based on their subjectivity.

Key words: *professionalism of the teacher, training, engineers-teachers, profессиogram of the teacher, subject-subject interaction, education process, readiness of the future engineers-teachers to subject-subject interaction.*

УДК 378(09):930.25:091(477)“189/191”

Лариса Корж-Усенко

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка
orcid iD 0000-0001-9538-4147

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ВІТЧИЗНЯНИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ АРХІВОСХОВИЩ У ВИВЧЕННІ ІСТОРІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті здійснено спробу розкрити значення першоджерел, зібрань архівів та Інституту рукописів для дослідження розвитку вищої освіти України в зазначений період, констатовано різноманітність, змістовність і розпорошеність документальної бази з обраної проблеми. Основу джерельного масиву сконцентровано у класичних «університетських містах» на території України. Серед зарубіжних архівосховищ питомим інформаційним потенціалом у вивченні історії вищої освіти протягом ХІХ – початку ХХ ст. вирізняються зібрання Австрії і Росії. Доведено, що найбільшу наукову цінність для дослідників історії педагогіки мають статuti вищих навчальних закладів, навчальні плани, програми, схеми викладання, звіти про діяльність університетів, інститутів, вищих жіночих курсів, протоколи засідань учених рад, відгуки випускників.

***Ключові слова:** історія вищої освіти, першоджерела, архівосховища, документи і матеріали, архівні фонди, джерельна база, колекції документів, архівні зібрання.*

Постановка проблеми. У процесі роботи над дисертаційними дослідженнями з історії педагогіки, зокрема, присвяченими розвитку вищої освіти, виняткове значення має ретельне опрацювання документів і матеріалів архівосховищ України й зарубіжних країн. Адже активна апеляція авторів до першоджерел є важливим критерієм якості сучасних наукових праць. Водночас у більшості історико-педагогічних дисертацій бракує окремого підрозділу, у якому представлено аналіз джерельної бази. Тому здійснення джерелознавчих досліджень належить до найбільш актуальних і перспективних напрямів історико-педагогічної науки.

Метою нашої розвідки є розкриття інформаційного потенціалу зібрань архівів та Інституту рукописів для вивчення історії вищої освіти України в досліджуваний період.

Виклад основного матеріалу. Цінну документацію державних та місцевих органів влади, товариств і громадських організацій, особистих фондів представлено в колекції Центрального державного історичного архіву України в м. Львові. Так, насиченістю і змістовністю вирізняється фонд 639 «Міністерство віросповідань і освіти, м. Відень», що містить документи німецькою та польською мовами про вищі навчальні заклади міста Львова, починаючи з середини XIX ст. до 1918 р.: Львівський університет, політехнічний і ветеринарний інститути, вищу музичну школу і консерваторію. Зібрані в цьому фонді матеріали про Краківський університет і Академію мистецтв дозволяють здійснювати порівняння аналогічних закладів України та Європи. Викликають інтерес документи про організацію навчання і виховання студентів у складі фонду Терезіанської академії у Львові (Ф. 172). У фонді 451 «Греко-католицька богословська академія» зафіксовано практику вивчення студентами греко-католицької семінарії теоретичних дисциплін у Львівському університеті. Про підготовку фахівців на медичному факультеті йдеться у фонді 725 «Медико-хірургічний заклад при Львівському університеті».

У фондах державних та місцевих органів влади «Галицьке намісництво, м. Львів» (Ф. 146), «Крайовий комітет, м. Львів» (Ф. 165) та «Крайова шкільна рада, м. Львів» (Ф. 178) зосереджено справочинну документацію щодо діяльності вищих навчальних закладів Галичини. Ф. 667 «Державний секретаріат освіти та віросповідань західних областей УНР у м. Станіславів» містить відомості про стан шкільництва в 1918–1919 роках.

Низка документів дозволяє з'ясувати розробку концептуальних засад і діяльність першого вищого навчального закладу, створеного з метою задоволення інтелектуальних і духовних потреб українців. Насамперед, це фонд «Український університет у Львові» (Ф. 310), матеріал якого

стосуються переважно першої чверті ХХ ст. Змістовністю вирізняється фонд 309 «Українське наукове товариство імені Т. Шевченка», членами якого були видатні українські науковці, громадські діячі (В. Гнатюк, М. Грушевський, Ф. Колесса, І. Крип'якевич, К. Студинський, І. Франко) і всесвітньо відомі вчені (А. Енштейн, А. Йоффе, М. Планк). Свідчення участі інтелігенції й академічної молоді в суспільному русі за український університет у Львові, зафіксовані в цьому фонді, доповнюються матеріалами особистих фондів митрополита А. Шептицького (Ф. 358), І. Крип'якевича (Ф. 357) та А. Крушельницького (Ф. 361), К. Студинського (Ф. 362). Багатою є колекція мікрофільмів № 9 «Матеріали архіву наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові з Національної бібліотеки у Варшаві». Джерельна база доповнюється великим фотоархівом Наукового товариства імені Т. Шевченка, що зберігається в Інституті народознавства Національної Академії наук України.

Значний масив документів, сконцентрованих в окремих фондах, дозволяє висвітлити діяльність низки спілок української молоді. Це – Товариство українських наукових викладів імені Петра Могили, засноване за ініціативи О. Колесси для читання загальнодоступних наукових і популярних лекцій (Ф. 736); «Український студентський інтернат для студіюючої молоді», створений Науковим товариством імені Т. Шевченка за підтримки Є. Чикаленка, М. Грушевського і М. Аркаса для розвитку духовних потреб та національних обов'язків студентів (Ф. 571); товариство «Українська академічна поміч», що здійснювало забезпечення матеріальної і моральної підтримки студентів-українців (Ф. 766); «Український студентський союз», створений з метою здійснення просвітницької роботи на Галичині (Ф. 400); «Січ» – товариство українських студентів, засноване А. Вахнянином для підвищення культурного і наукового рівня молоді (Ф. 834); загальноукраїнська культурна рада м. Відень (Ф. 391); українське студентське товариство «Ватра» (Ф. 349); українське спортивне товариство «Сокіл-батько» (Ф. 312); «Товариство взаємодопомоги студентів сільськогосподарської Академії в м. Дубляни» (Ф. 146). Про насиченість академічного й суспільного життя на західноукраїнських землях свідчать архівні фонди польських та єврейських студентських організацій.

Фонди 348 «Товариство «Просвіта», 750 «Український національний музей», 769 «Український комітет у Лондоні», розкривають участь української інтелігенції і студентської молоді в культурно-просвітницькій роботі, збереженні національної мистецької спадщини, підтримці української ідеї за кордоном.

Низка фондів особистого походження (Ф. 365 – В. Дорошенко, Ф. 368 – С. Томашівський, Ф. 386 – О. Маковей, Ф. 683 – Ю. Бачинський, Ф. 818 – А. Вахнянин) репрезентують документи громадських та освітніх діячів, які спрямовували свої зусилля на розвиток вищої освіти й виховання

молоді. У фондах ректора Львівського політехнічного інституту Ю. Медвецького (Ф. 333) і засновника «Пласту» О. Тисовського (Ф. 410) зберігаються матеріали про наукову і просвітницьку діяльність цих професорів; фонди А. Крушельницького (Ф. 361) та Г. Хоткевича (Ф. 688) вирізняються колекціями фотодокументів.

Виняткове значення має фонд «Львівський університет» (Ф. 26) із колекції Державного архіву Львівської області, що зберігає десятки тисяч документів. Це такі описи, як 1 – навчально-методична документація і залікові книжки, 5 – особові справи представників професорсько-викладацького складу, а також описи, що дозволяють поглибити знання про зміст лекційних курсів і наукового доробку вчених, тематику досліджень студентів, з'ясувати особливості організації навчального процесу на юридичному, філософському і теологічному факультетах (відповідно описи 6, 7 та 8). Опис 14 містить документацію ректорату, 17 – матеріали студентських товариств, 11 – конспекти лекцій, доповіді та реферати слухачів. Репрезентативністю характеризується і фонд 27 «Львівська політехніка».

У складі зібрань Державного архіву Чернівецької області вагому цінність для дослідників становлять фонди Чернівецького університету (ф. 216) та Буковинської крайової управи (ф. 3), що дозволяють з'ясувати особливості організації навчального процесу в Чернівецькому університеті та діяльність українського студентського товариства «Союз». Особові фонди професорів С. Смаль-Стоцького і М. Кордуби, що зберігаються в Інституті рукописів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та Центральному державному архіві України в м. Львів, містять матеріали про викладацьку і просвітницьку діяльність цих визначних чернівецьких діячів, зокрема засвідчують їхню участь у створенні та функціонуванні першого народного (мужицького) університету на Буковині (1908 р.).

До найсолідніших колекцій належить архів Київського університету (Ф. 16), що знаходиться у складі Державного архіву м. Києва, налічуючи 72 тисячі одиниць зберігання (1834–1920 рр.), представлених в описах 275–484. Серед них найбільш затребуваними для нашого дослідження є конспекти лекцій викладачів і студентів, протоколи засідань учених рад університету та документація окремих факультетів. Фонди Київської політехніки та Київських Вищих комерційних курсів та інституту містять статuti цих навчальних закладів, студентських товариств і земляцтв, навчальні плани, програми, схеми викладання, звіти про роботу інститутів, протоколи засідань навчального комітету, матеріали про діяльність знаних учених і педагогів (І. Воблого, Є. Патона, В. Пимоненка, Л. Писаржевського, О. Русова, С. Русової, С. Тимошенка, П. Холодного). Змістовністю характеризуються Ф. 244 «Київські вищі жіночі курси», що містить 23 тисячі одиниць зберігання, зокрема Положення 1878, 1911, 1917 рр., звіти про якість викладання й семінарські заняття, листування з попечителем

навчального округу про розмовну практику слухачок у Великій Британії та Ф. 216 «Київський Фребелівський інститут».

Певний інтерес становлять зібрання Центрального державного історичного архіву України в м. Києві (Ф. 274 «Київське губернське жандармське управління», Ф. 442 «Канцелярія Київського, Подільського, Волинського генерал-губернатора», Ф. 707 «Управління Київського навчального округу», Ф. 711 «Київська духовна академія», Ф. 2162 «Канцелярія попечителя Харківського учбового округу») та Державного архіву Київської області (Ф. 2 «Канцелярія Київського генерал-губернатора»). Вельми інформативними є особисті фонди професорів Д. Багалія, Є. Іванова, В. Іконнікова, М. Пильчикова, О. Потебні, В. Савви, М. Сумцова, М. Халанського.

Серед зібрань Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України в м. Києві цікавими є документи, що свідчать про діяльність вищих навчальних закладів періоду національного державотворення (особливо Українського Народного університету і Київського державного українського університету): Ф. 1063 «Генеральний секретаріат Української Центральної Ради», Ф. 1064 «Рада Міністрів Української Держави», Ф. 1065 «Рада Міністрів Директорії УНР», Ф. 1115 «Центральна Рада», Ф. 2201 «Міністерство народної освіти та мистецтва Української Держави», Ф. 2581 «Генеральне секретарство освіти УНР», Ф. 2582 «Міністерство народної освіти Директорії УНР».

В Інституті рукописів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського заслуговують на увагу Ф. I «Літературні матеріали», Ф. II «Історичні матеріали», Ф. III «Листування», Ф. VIII «Київський університет»; особисті фонди викладачів (В. Антоновича, П. Ардашева, Д. Багалія, М. Балліна, М. Бережкова, Н. Бубнова, М. Василенка, М. Володимирського-Буданова, Б. Грінченка, В. Данилевського, М. Довнар-Запольського, В. Доманицького, М. Драгоманова, П. Житецького, В. Іконнікова, Є. Ківлицького, О. Кістяківського, А. Кримського, М. Кулябко-Корецького, О. Левицького, І. Лучицького, І. Манжури, Я. Новицького, О. Романовича-Славатинського, О. Русова, Є. Спекторського, А. Степовича, Є. Трегубова, С. Шелухіна та ін.) і вихованців (С. Маслова, О. Назаревського, С. Щеглової) вищих навчальних закладів України.

В Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Рильського зберігаються особисті фонди О. Капіци, О. Кістяківського, О. Марковича та ін.

Серед зібрань Центрального державного архіву громадських об'єднань у м. Києві цікавим є матеріал особистих фондів Д. Дорошенка, І. Огієнка, С. Русової.

У складі Державного архіву Харківської області вищі навчальні заклади досліджуваного періоду представлено окремими фондами: Ф. 667

«Харківський університет», більшість матеріалів якого стосуються першої половини XIX ст., Ф. 770 «Харківський технологічний інститут» і Ф. 77 «Харківський жіночий Політехнічний інститут, заснований Південно-Російським товариством технологів». Необхідно відзначити більшу інформаційну цінність останніх фондів, оскільки основний масив документів з історії Харківського університету було втрачено в період Другої світової війни. У складі Ф. 770 заслуговують на увагу журнали засідань ученого комітету, звіти про діяльність інституту, справи про розподіл навчальних занять, звіти про виробничу практику та екскурсії студентів на підприємства, студентські організації й земляцтва. Особливий інтерес викликають правила навчання в інституті, затверджені міністерством (Спр. 807), проект Статуту інституту, вироблений ученим комітетом у 1915 р. (Спр. 805); резолюція студентів-технологів, ухвалена на зібранні 1905 р. (Спр. 552), протоколи нарад викладачів Харківського технологічного інституту протягом 1905–1912 рр. (Спр. 512 а), переписка з міністерством щодо реформи вищої школи (Спр. 517), справа 753 про зміну програми випробування студентів, які закінчують інститут і введення нових предметів (Спр. 728, Спр. 760), про викладання іноземних мов носіями цих мов, про допуск до навчання євреїв.

Серед зібрань фонду 667 (Оп. 286) увагу привертає доповідь ректора Харківського університету на засіданні ради професорів у 1905 р. (Спр. 145), статут і протоколи засідань харківської групи молодших викладачів вищих навчальних закладів у 1905–1906 рр. (Спр. 144 а), рапорти інспектора про витівки студентів (Спр. 133), справи 160 і 161, присвячені спробам професора М. Сумцова передати архіви Гетьманщини з Чернігова до Харківського історичного архіву. У складі Ф. 667 є справа 56, що містить дипломи й посвідчення випускників Харківського університету (до 1917 р.) та список навчально-допоміжних установ при цьому закладі.

Фонд 45 «Харківська міська дума» містить низку цікавих справ, що характеризують розвиток ВНЗ (Харківського університету, агрономічного інституту, жіночого медичного інституту, вищих жіночих курсів) у столиці Слобожанщини. У фондах 3 «Канцелярія харківського губернатора», 226 «Дирекція народних училищ Харківської губернії», викликають інтерес матеріали про моральність і політичну благонадійність професорів.

У Державному архіві Одеської області вагомими є фонд 45 «Новоросійський університет», який містить 45 тисяч одиниць зберігання, фонди 62 «Одеські вищі медичні жіночі курси» та 334 «Одеські вищі жіночі курси». Фонд «Канцелярія Одеського градоначальника» (Ф. 2) містить статuti студентських товариств, зокрема й українських. У Ф. 42 «Канцелярія попечителя Одеського навчального округу» привертають увагу матеріали про участь студентів у суспільно-політичному русі та відповідні записки викладачів про причини заворушень студентської

молоді. Допоміжне значення мають фонди 1 «Управління Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора», 42 «Канцелярія опікуна Одеського навчального округу», 93 «Одеське товариство історії і старожитностей», 331 «Особистий фонд І. Мечникова».

У складі Державного архіву Дніпропетровської області змістовністю вирізняється Ф. 2065 «Приватний політехнічний інститут в Катеринославі».

Філії Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині містять фонди Ф. 1105 «Ніжинський історико-філологічний інститут князя Безбородька» і Ф. 1334 «Ніжинське історико-філологічне товариство».

У Державному архіві Полтавської області найбільший інтерес становлять особисті фонди М. Драгоманова та М. Скліфасовського, зокрема документи про закордонні стажування викладачів і міжнародну співпрацю в галузі науки та освіти.

Зауважимо, що серед зарубіжних архівосховищ виняткову наукову цінність має колекція Австрійського державного архіву у Відні, особливо фонд Міністерства освіти та віросповідань у складі Загального управлінського архіву (AVA). Фонд ревізійної навчально-освітньої комісії зберігає звіти про діяльність вищих шкіл у Східній Галичині та на Буковині, документи про роботу професорів (М. Грушевського, Р. Кайндля, А. Томашека, Вікенгаузера, Ромлеторфера) у Львівському та Чернівецькому університетах (картони 6, 7). У фонді Міністерства зовнішніх справ Другого нового політичного архіву відклалися матеріали щодо Чернівецького університету (картон 346) та Українського таємного університету у Львові (картон 347).

Архів Віденського університету у фонді «Ригоризи» містить інформацію про українців, які навчалися та габілітувалися у столиці Австро-Угорської імперії (Р. Климкевич, М. Кордуба, Л. Курбас, І. Левицька, І. Пулюй, М. Рудницька, В. Старосольський, О. Степанів, І. Франко) і професорів (Е. Ірочек, Г. Уберснерг), які читали українознавчі курси у столичному університеті та здійснювали наукове керівництво написання дисертацій відповідної проблематики. Серед періодичних німецькомовних видань викликають інтерес місячник «Про життя українського народу» та «Українські новини», що виходили у Відні на початку ХХ століття.

Суттєве значення для дослідників історії вищої освіти мають зібрання архівосховищ Російської Федерації. Документація переважно установчо-звітного характеру відклалася в Російському державному історичному архіві в Санкт-Петербурзі, зокрема у фонді 733 «Департамент народної освіти», де зберігаються статuti Катеринославських вищих жіночих курсів (Спр. 315) і Київського народного університету 1916 р. (Спр. 647), проект статуту Київських неурядових вищих медичних курсів для жінок за 1909 р. (Спр. 713), звіти Київських приватних вечірніх курсів при гімназії О. В. Жикуніної (Спр. 3643) та Одеських вищих жіночих курсів за 1913–1914 н. р. (Спр. 3242). Викликає інтерес корпус документів із цього фонду,

що містять звіти про діяльність Харківського, Київського та Новоросійського університетів, клопотання вчених рад про затвердження їх рішень та пропозиції щодо вдосконалення навчального процесу.

Фонд 368 «Звід уложень Російської імперії (1861–1917 рр.)» у складі Центрального державного історичного архіву м. Москви містить документи про заснування Київських і Харківських приватних вищих комерційних курсів за 1917 р. (Спр. 272 і Спр. 1583 відповідно).

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Таким чином, репрезентативність та змістовність джерельної бази, сконцентрованої у вітчизняних та зарубіжних архівосховищах, створюють сприятливі передумови для здійснення ґрунтовного системного аналізу розвитку вищої школи в Україні в кінці XIX – на початку XX ст.

РЕЗЮМЕ

Корж-Усенко Л. Информационный потенциал отечественных и зарубежных архивных хранилищ в изучении истории высшего образования Украины в конце XIX – в начале XX вв.

В статье осуществлена попытка раскрыть значение первоисточников, собраний отечественных и зарубежных архивов в исследованиях развития высшего образования Украины в указанный период. Осуществленный анализ позволяет констатировать разнообразие, содержательность и распорошенность документальной базы относительно избранной проблемы. Основа массива источников сконцентрирована в классических «университетских городах» на территории Украины. Среди зарубежных архивных хранилищ значительным информационным потенциалом в изучении развития высшего образования в XIX – начале XX вв. выделяются собрания Австрии и России. Доказано, что самую большую научную ценность для исследователей истории педагогики имеют статуты высших учебных заведений, учебные планы, программы, схемы преподавания, отчеты о деятельности университетов, институтов, высших женских курсов, протоколы заседаний ученых советов, отзывы выпускников.

Ключевые слова: история высшего образования, первоисточники, архивные хранилища, Институт рукописей, документы и материалы, архивные фонды, база источников, коллекции документов, архивные собрания.

SUMMARY

Korzh-Usenko L. Informational Potential of Domestic and Foreign Archives for Research of History of Higher Education in Ukraine at the end of 19th – beginning of 20th century.

The paper attempts to reveal the significance of archive collections and Manuscript repository for investigation of development of higher education in Ukraine at the end of 19th – beginning of 20th century. It is emphasized that active appeal to the original sources by the authors is an important criterion of quality of modern research works. The analysis allows to state diversity and resourcefulness of documentation on the selected issue.

The basic array of sources is concentrated in classic «university cities» in Ukraine namely Lviv, Kyiv, Kharkiv, Odessa, Chernivtsi. The available resources are supplemented by materials collected in regional state archives in Dnipropetrovsk, Chernigiv, Poltava. Many documents are written in German, Polish, French and other languages which require respective language competency for independent work with original sources.

Among foreign archive collections, those of Austria and Russia, which historically used to comprise Ukrainian territories, are notable for their significant informational potential while investigating development of higher education during 19th – beginning of 20th century.

If categorized by content the sources collected in the archives contain mainly personal documents of teachers and students, statistical data on student and teacher population, student youth organizations and fraternities of political affiliation of professors and student youth. The most scientific value for researchers of history of education in the aforesaid period have such official and private documents as statutes of higher educational establishments, syllabi, curricula, schemes of instruction, annual reports on the activity of the universities, institutes, higher women's courses, protocols of scientific councils' meetings and faculty meetings, aimed at improvement and organization of learning process, alumni accounts of their alma mater and teachers.

It is concluded that representativeness and richness of the source base which are concentrated in the native and foreign archives, create favorable conditions for implementing thorough systemic analysis of development of higher school in Ukraine in the late 19th – early 20th century.

Key words: *history of higher education, original sources, archives, Manuscript repository, documents and materials, archive funds, source base, documents and materials, archive collections, collection of sources.*